

Lietuvos nacionalinio muziejaus etnografijos saugykloje-ekspozicijoje: senoji buitis ir pasaulėžiūra

Dr. Audronė Daraškevičienė
(Lietuvos nacionalinis muziejus)

Pasirengimas 9-ajai Lietuvos mokinių etninės kultūros olimpiadai:
kalendorinių papročių ir liaudies kūrybos pažinimas
2026 m. rugsėjo 23–24 d.

Istorijų
namai

Šio pranešimo metu
virtualiu būdu
pasivaikščiосime po
Lietuvos
nacionalinio
muziejaus
etnografijos
saugyklą-
ekspoziciją,
analizuodami čia
saugomų, XVIII–XX
a. pirmoje pusėje
Lietuvos kaime
naudotų, daiktų
kolekcijas.

Nuotrauka Silvestro Samsono

Istorijų
namai

Pranešimo tikslas – nagrinėjant LNM etnografijos saugykloje-ekspozicijoje saugomus etnografinius artefaktus, aptarti svarbų XIX–XX a. pradžios Lietuvai būdingos pasaulėžiūros aspektą – tikėjimą, kad sprendžiant įvairias gyvenimo užduotis ir problemas verta pasitelkti ne tik racionalias, bet ir mistines priemones.

Uždaviniai:

1. Aptarti lietuvių tradicinei kultūrai būdingas mistines **apsaugos** priemones;
2. Apžvelgti, kokiais būdais tradicinėje kultūroje bandyta pasitelkti antgamtinės būtybės ir galias, siekiant:
 - ❖ Ūkinės sėkmės;
 - ❖ Grožio, jaunystės išsaugojimo ir sveikatos;
 - ❖ Sėkmės meilėje;
 - ❖ Išminties.

MISTINĖS APSAUGOS PRIEMONĖS

Kryžiaus ženklas kaip apsaugos priemonė

- Statydami namą, apsaugai nuo visokio pikto kryžiaus ženklą įrėždavo kertėje tarp rąstų;
- Kaimo apsaugai nuo ligų ir kitų nelaimių kryžių statydavo prie įvažiavimo į kaimą;
- „Reikia kryžiavai dzvi grapkes susegc, tai jau niekas nieko nepadaris. Nieko negalės užvaražyc, kad tu ar sirgtai, ar kū – apgynimas jau čia buvo“. (Marcinkonių apyl.) (Balkutė 2013:367).

Nuotrauka Audronės Daraškevičienės

Augalai kaip mistinė apsaugos priemonė

- Rasos šventės naktį apsaugai nuo raganų namų ir tvartų langai, durys bei kitos angos būdavo apkaišomos apsauginę prasmę turinčiais augalais – šermukšniais, dilgėlėmis, usnimis;
- Per Jurgines pirmą kartą išgenant gyvulius iš tvarto apsaugai nuo visokių nelaimių jie buvo apsmilkomi šventintomis verbomis;
- Šventintomis žolėmis būdavo smilkomi ir ligoniai.

Apsauginis ratas

- Tikėta, kad Rasos naktį laukiant pražystančio paparčio žiedo, apsaugai nuo blogio jėgų reikia apsibrėžti ratą šventinta žvake arba šermukšnio lazda;
- Jeigu perkūnija užklupdavo moteris lauke pjaunant javus, visos susėsdavo krūvoj ant kalno ir kiek ranka pasiekia apsireždavo pjautuvu aplink. Tikėta, kad tame rate būnant nenutrenks;
- Apsaugai nuo perkūnijos, ledų, ligų ir kitų nelaimių aplink kaimą ratu apardavo vagą jaučiais dvyniais.

Kitos mistinės apsauginės priemonės

Nuotrauka Silvestro Samsono

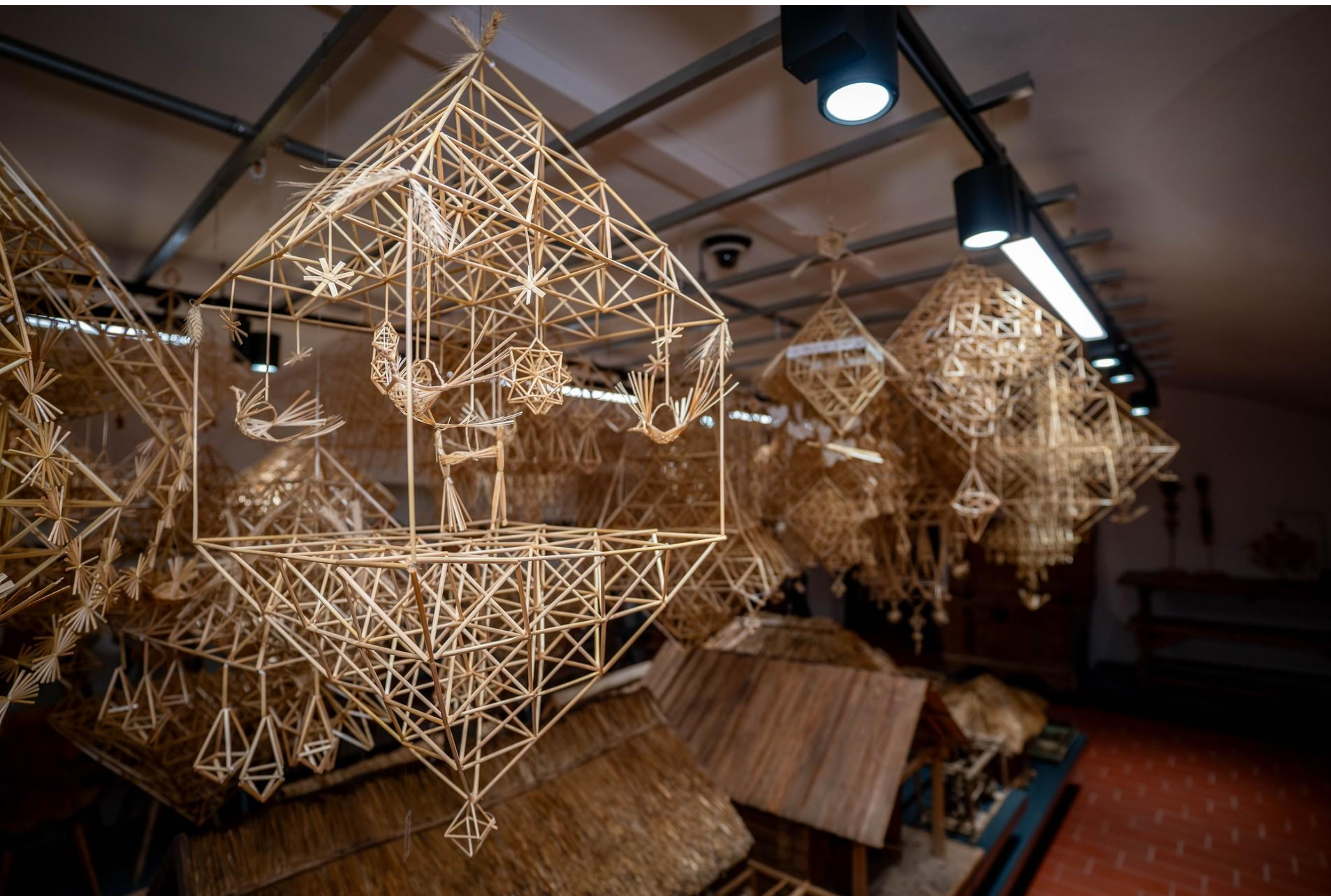
Mistinės apsaugos priemonės vestuvių metu:

- Įsidėti į kišenę šermukšnio (jo bijo velnias ir kitos piktos dvasios);
- Pasikabinti ant kaklo česnako skiltelę, svogūną, pasagą, įsipilti į batų aguonų;
- Turėti su savim tinklo gabaliuką arba padėti po slenksčiu sumazgytą virvelę (kol raganius atmazgys visus mazgelius, vestuvės ir pasibaigs);
- Laikyti kišenėje špygą;
- Turėti kišenėje šv. Agotos duonos, šventintos druskos;
- Apsivilkti išvirkščią drabužį;
- Apsidengti balta drobule.

MISTINĒS PRIEMONĒS ŪKINEI SĒKMEI UŽTIKRINTI

Namų dvasių apdovanojimas

Iki pat XX a. pradžios būta papročio nuotakai atvykus į vyro namus visose mitiniu požiūriu reikšmingiausiose namų vietose (prie vartų, prie krosnies, prie šulinio, prie girnų, prie pirties) dėti dovanų – juostą, rankšluostį. Šį paprotį etnologai aiškina kaip namų dvasių apdovanojimo reliką. Tikėta, kad šios dovanos užtikrins sėkmę nuotakai, įsigyvenant naujuose namuose.

Vėlių pagerbimas

Per visas didžiąsias metų šventes – Vėlines, Kūčias-Kalėdas, Užgavėnes, Velykas, Žolinę – buvo pagerbiami šeimos mirusieji. Jų buvo laukiama prie šventinio stalo, už juos meldžiamasi. Per Kalėdas ir Velykas vėlėms nusileisti virš stalo kabintas šiaudų sodas. Visa tai tam, kad protėviai būtų pamaloninti ir kad globotų derlių, rūpintųsi sėkme ūkyje.

Senujų dievybių pagerbimo reliktai

Nuotrauka Silvestro Samsono

- Iki pat XX a. pradžios būta papročio per Velykas lauko galuose užkasti Velykų valgių liekanas – lukštus, kaulus, per Jurgines – specialios duonos su įkeptu kiaušiniu. Tai senųjų aukojimų žemės deivei Žemynai atspindys.
- Per rugiapjūtę iš paskutinio rugių pėdo varpų buvo daromas vainikas, kuris iškilmingai neštas namo ir kabintas garbingiausioje namų vietoje. Tai derliaus dvasios, kuri nupjovus rugius apsigyvenanti paskutiniame rugių pėde, pagerbimo ritualas.
- Šie ritualai atlikinėti tikintis, kad sėkmė lydės auginant šių ir kitų metų derlių.

Mistinis gyvybinių galių sužadindimas kalendorinių švenčių metu

- Per Užgavėnes būdavo kuo daugiau važinėjamasi rogėmis, čiuožinėjama nuo kalniukų, tikint, kad žmonių šėlsmas maginiu būdu suaktyvins linų augimą. Tikėta, kad dar geriau – išvirsti iš rogių, nes susilietus su žeme perduodama jai gyvybinė jėga. Užgavėnių persirengėlių pokštai irgi i ne šiaip sau – jie turėjo kelti juoką, kuriam suteikiama magiška galia sužadinti žemės ir žmonių gyvybines galias.
- Laistymasis vandeniui, supimasis, kiaušinių ridenimas per Velykas ir kitas pavasario šventes – maginiai žemės ir augalijos žadinimo veiksmai.

Kauko laikymas

Nuotrauka Silvestro Samsono

Tautosakoje pateikiamas mistinis ūkinės sėkmės užtikrinimo būdas – kauko laikymas: jeigu randi kieme skiedrą – žinok, kad tai kauko (miške gyvenančios mažo žmogelio pavidalo būtybės) pasiūlymas susidraugauti. Per vieną naktį suverpk, išausk ir pasiūk jam marškinėlius. Jis taps tavo turto skalsintoju – rinks iš laukų paliktus grūdėlius ir kiekvienas jo tau atneštas grūdėlis bus vertas pilno aruodo grūdų.

MISTINĖS SVEIKATINIMOSI IR GROŽIO PRIEMONĖS

Gimimo momentas kaip mistinė galimybė nulemti sveikatą ir grožį visam gyvenimui

Nuotrauka
Silvestro Samsono

- Kad kūdikis būtų sveikas tik gimusį jį trumpam paguldydavo ant žemės – tikėta, kad prisilietęs prie motinos Žemės, jis bus apdovanotas jos gyvybine galia.
- Kad kūdikis būtų šviesaus veido, t. y. sveikas ir gražus, pirmojo jo prausimo vandenį išpildavo lauke – kad motinos Žemės gyvybingumas ir grožis stebuklingu būdu pereitų vaikui.
- Kad mergaitės kasos užaugtų storos ir ilgos, paimdavo linų grįžtę, susukdavo ir uždėtą ant galvutės aprišdavo skarele. Šiuo atveju remtasi panašumo magija – tikėta, kad panašūs veiksmai sukels į save panašius.

Šventės kaip mistinių sveikatinimo galių atsivėrimo momentai

Nuotrauka Silvestro Samsono

- Tikėta, kad didžiųjų švenčių metu gamta prisipildo stebuklingų galių, todėl įvairios jos stichijos, pavyzdžiui, vanduo ir ugnis, įgyja mistinę galią sveikatingi, jauninti, suteikti grožį.
- Tikėta, kad nusiprausus ar nusimaudžius upelyje (geriausiai - tekančiame į rytus) Didžiojo ketvirtadienio ar Velykų rytą, būsi sveikas, žvalus, gražus visus metus. Tuo metu vanduo esąs stebuklingai tinkantis odos skauduliams gydyti, veidui gražinti, kūnui stiprinti. Mistinių galių jauninti ir gražinti turinti ir Rasos šventės ryto rasa.
- Mistinių galių didžiųjų švenčių metu įgyjanti ir ugnis. Pvz., Rasos šventės laužai turį galią ne tik saugoti nuo raganų. Visi apšviesti Rasos šventės laužų ugnies tampa sveiki ir laimingi. O šokinėjantieji per laužą – kupini jaunatviškos energijos.
- Pats dalyvavimas kalendorinėse šventėse ir jų ritualuose savaime stebuklingu būdu užtikrinąs gerą sveikatą: kas nešvęs Užgavėnių, tą tais metais ištiks nesėkmė – susirgs kažkas iš šeimos narių ar pan.

Pirmosios perkūnijos sveikatinanti galia

Nuotrauka Silvestro Samsono

- Tikėta, kad pavasarį išgirdus griaudint pirmą griautinį, reikia verstis per galvą – visus metus būsi sveikas ir laimingas.
- Tikėta, kad pavasarį pirmąkart išgirdus perkūną, reikia paimti nuo žemės akmenuką ir patrinti juo sau galvą – niekada galvos tau neskaudės.

Jaunaties sveikatinanti galia

Nuotraukos Silvestro Samsono

- Pamatę jauną mėnulį,
žmonės kalbėdavo maldele:

*Jaunas mėnuo jaunikaitis,
Dangaus žemės karalaitis.
Tau aukso ratą,
O man sveikatą,
Tau sudilt,
Man gyvent,
Tau ponystą,
Man dangaus karalystą.
(Kirdeikiai)*

MISTINĖS PRIEMONĖS MEILĖS SRITYJE

Priemonės būsimam partneriui atspėti

Nuotrauka Silvestro Samsono

Tikėjimai:

- Švento Andriejaus vakarą eik atbulom aplink šulinį, sėk kanapes ir kalbėk: „Andriejau, kanapes sėju, o su kuo rausiu, tai nežinau“. Su niekuo nekalbėdamas (-a) eik gulti. Ką susapnuosi, su tuo apsivesi.
- Kūčių vakarą nusirenk ir perbėk per tris kambarius. Ką trečiam kambary pamatysi – su tuo apsivesi.
- Kūčių vakarą nueik į tamsią nuošalią vietą (jaują, pirtį, prie kamino), pasistatyk žvakę, stiklinę vandens, du veidrodžius vieną priešais kitą ir pasidėk žiedą. Žiūrėk per veidrodį – ką pamatysi ateinant ir imant žiedą, su tuo apsivesi.
- Švento Jono vakare niekam nematant, su niekuo nekalbėdamas (-a) surink devynias gėles. Puokštę pasikišk po pagalve, o po lova pakišk dubenį vandens ir rankšluostį. Kas ateis praustis ir šluostytis, tas (ta) bus tavo.
- Joninių vakare surink devyneriopų gėlių, be siūlo nupink du vainikus ir paleisk į upę. Jeigu jie drauge plauks, susituoksi su tuo (ta), apie kurį (kurią) galvoji, jeigu išsiskirs – ne.

Mistinės prisiviliojimo praktikos

Tikėjimai:

- Kai išgirsi medyje kukuojant gegutę, eik atbulom iki to medžio, nusilaužk šakutę nuo to medžio ir progai pasitaikius suduok berniukui, kurį myli – mylės tave amžinai.
- Nulaužk šakelę nuo medžio, ant kurio gieda lakštingala (bet kad ji nenuskristų, kol nulauši) – ta šakele palietęs, prisiviliosi kokį tik norėsi kavalierių / panelę.
- Duok savo išrinktajam (-ajai) pagert prieš saulę tekančio šaltinio ar upelio vandens – būsite kartu.
- Pusėj gavėnios 12 val. nuskink lazdyno žiedą ir įmesk į mylimojo kišenę – jis tave ves.

Mistinės priemonės, kad greičiau vestų/ištekėtų artimieji

Tikėjimai:

- Jei nori, kad kas greičiau vestų ar ištekėtų, Pelenų dienoj (iškart po Užgavėnių) pakabink prie jo/jos durų ar prie lango (kad rastų) pelenų maišelį – tais metais ves /ištekės.
- Kad greičiau ištekėtų mergaitės, reikia, kad jas pažnaibytų gervė iš Užgavėnių persirengėlių pulko.
- Kad draugės susirastų poras, nuotaka išvažiuodama iš namų meta sau per petį siūlą kamuoliuką, vieną galą laikydama.

MISTINĖS PRIEMONĖS IŠMINČIAI ĮGYTI

Paparčio žiedas

Nuotrauka
Silvestro
Samsono

Tikėjimas: kas turi radęs
paparčio žiedą, tas viską žino:
kas dedasi pasaulyje, kur galima
rasti paslėptus lobius, supranta
paukščių ir gyvulių kalbą, žino
kitų žmonių mintis.

Perkūno trenkto daikto pelenai

Tikėjimas: žmogus, kuris valgo Perkūno
mušto daikto pelenų, apdovanojamas
gabumais kerėti ugnį ir išpranašauti
būsimus dalykus.

Nuotrauka Silvestro Samsono

Kauko šukos (krūmiškasis penkiapirštis)

Tikėjimas: susišukuok kauko šukom nė trupinėlio nenulauždamas – kur kas žemėj padėta žinosi.

Literatūra

- Balys Jonas. Liaudies magija ir medicina. *Raštai IV*. Vilnius: LLTI. 2003.
- Balys Jonas. *Lietuvų kalendorinės šventės*. Vilnius: Mintis. 2013.
- Balkutė Rita. *Galia užburti (kenkimo magija 1982–2012 metų įrašuose)*. Vilnius: R. Balkutės fondas. 2013.
- Jasiūnaitė Birutė. Maldelės į jauną mėnulį Rytų Lietuvos folklore: etnolingvistinis aspektas. *Baltistica XLI (3)*. 2006.
- *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Sud. Daiva Vaitkevičienė. Vilnius: LLTI. 2008.
- Minelgaitė-Beinorienė Eglė. Lino alchemija. Liaudies kultūra. 2018. Nr. 5.
- Razauskas Dainius. Apibrėžimas. Nuo kosmogoninio vaizdinio iki maginės praktikos ir episteminės metaforos. *Būdas*. 2020. Nr. 3 (192).
- Razauskas Dainius. Iš baltų mitinio vaizdymo juodraščių: Kaukas. *Liaudies kultūra*. 2009. Nr. 1 (124).
- Laurinkienė Nijolė. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas*. Vilnius: LLTI. 1996.
- Perkovskis Juzefas. Žemaičių liaudies meno ornamentas: forma ir simbolika. Vilnius: VDA leidykla. 1999.
- Venskienė Asta. Idealaus kūno kūrimas: šeimos ir bendruomenės vaidmuo. *Liaudies kultūra*. 2002. Nr. 5.
- Usačiovaitė Elvyra. Baltų aukojimas ir jo reliktai lietuvių tradicijoje. Baltai ir slavai: dvasinių kultūrų sankirtos. Vilnius: Versmė. 2014.
- Vaitkevičius Vyktas. Jaunas mėnulis. *Tautosakos darbai XI (XVIII)*. 1999.
- Daiva Vaitkevičienė. Verbal charms vs. prayer: an emic approach to the Lithuanian terminology. *Incantatio*. 2024. Vol. 12. Nr. 1.

Ačiū už dėmesį!

Istorijų
namai

www.lnm.lt